

BERENDEZKEDÉS A KORLÁTOZOTT ÉLETBEN

Különbéke (1933—36)¹

I.

A *Te meg a világ* az egyensúly könyve volt. Egyszerre élt benne a csalódás és a reménykedés, egyforma eséllyel idézte versébe a költő a külső és belső világ ketreceit és börtöneit szemlélő és az ez ellen lázadó emberi magatartásokat; és az embert, mint ez esélyek eredőjét fogalmazta meg. Az ember megnyilvánulási, létezési terének pedig a rendszerek és ténykomplexumok azon rendjét tétélezte, melyben az *Egy igazsága* (tehát a relatív igazságok egymás mellett élő rendszerei) helyettesítik az egy *Igazságot*. Ebben a szemléleti rendben az Én, az emberi személyiség, csak mint individuális szervező erő teremthető meg, aki nem az objektív valóság megismerése útján, szerepre találva valósíthatja meg önmagát, hanem a valóság szubjektíve szükségesnek, hasznosnak (tehát általa igaznak) tartott elemeiből kreált látomás-rendben.

Ez a vállalkozás amennyire nagyigényű volt, amennyire a rendszerek rendszerének, és a totális személyiségnek a megragadására irányult, annyira ingatagnak is bizonyult, átmeneti egyensúlynak, a továbbiakra csak áhított *normarendnek*. A költő a társadalmi megismerés (az akkor konkrétan adott történelmi mozgástörvényekkel való szembenezés és ennek során a saját szerep megkeresése) helyett ismeretelméleti szempontú vizsgálódásokba kezdett. A *Te meg a világ* kötet jellemzésére ez a Russell szöveg válik a megfelelővé: „Míg tehát ismeretünk arról, ami van, kisebb lett, mint amilyennek gondoltuk, arról, hogy mi lehet, hallatlan mértékben megnövekedett ismeretünk. Ahelyett, hogy szűk falak közé szorulnánk, amelyeknek azonban minden szöglétét és hasadékat átkutathatjuk, szabad lehetőségek nyílt világában találjuk magunkat, ahol annyi sok a megismerni való, hogy sok minden ismeretlen is marad... a logika, ahelyett, hogy mint eddig, a lehetőségek határait jelentené, a képzelet nagy felszabadítójává vált, mely végtelen sok, a mindennapi reflexiónélküli ész elől elzárt alternatívát tár elénk s a tapasztalatra bízva, hogy ahol döntés lehetséges, döntsön a sok világ között, melyet a logika választásunk elé bocsát.”² Az esélyek végtelene, és a választás szabadságának nagy-

¹ Az Athenaeum kiadásában, 1936 tavaszán megjelent Különbéke kötetben az 1932 végétől 1936 elejéig írt verseket gyűjtötte Szabó Lőrinc. A család birtokában levő nyomdai példány alapján az esetleges eltéréseket külön jelzem. A versek első közlésének dátumát első említésük-kor közlöm.

² Szabó Lőrinc és Russell kapcsolatára lásd: KŐHALMI Béla: Az új könyvek könyve, 1937. 305.; RÁBA György: Szabó Lőrinc költői pályája 1932-ig (kézirat); KABDEBŐ Lóránt: Szabó Lőrinc személyiség-látomása az 1929—1932-es versekben. ItK, 1971. 450. Russell The problems of philosophy című művének é. n. angol kiadása megtalálható Szabó Lőrinc könyvtárában, a következő bejegyzéssel: „Ezt a könyvet a világháború alatt Péter szerb király hálószobájának asztaláról zsákmányolták és Tábori Kornél adta nekem. Én viszont Szabó Lőrinc kedves kollegámnak adtam oda cserébe egy másik könyvért. Zsadányi Henrik, Bpest, 1933. I. 28. Az átadás tanúi voltak: Kemény Simon, Barcs Imre, Bakos Ákos, Hajós Sándor, Dr. Kőszegi Imre”. (RÁBA is utal erre.) De már jóval korábban hozzáférhetett a könyv magyar változatához is a hasonló könyvek iránt érdeklődő fiatal egyetemista 1919-ben. Míg korábban a *Te meg a világ* kötet alakulása idején is jobbára végeredményével hatott a russelli mű Szabó Lőrinc-re, éppen a Különbéke idején, tehát a könyv 1933 eleji megszerzése után kísérhetjük nyomon közvetlen hatását a költő módszertanának kidolgozásában. Az idézet RUSSELL A filozófia alapproblémái című könyvből, fordította FOGARASI Béla, Bp. 1919. 126—127.

szerúsége természetesen csak elméleti lehetőség, a felismerés pillanatának mánora után a vizsgálódás, az ellenőrzés, a valósággal szembesítés időszaka következik. Szabó Lőrinc, de szinte a kor lírájának egésze ekkor kerül egyik módszertani választása elé: a létezés általános törvényeinek különböző nézőpontú fogalmazására, vagy a valóság megfigyelésére, csak a jelenségekből következtethető tények nyomkövetésére vállalkozzék-e. A dolgok és az evidenciák költészetének kettőssége ez; Illyés Gyula vagy Weöres Sándor, a későbbiek közül Juhász Ferenc vagy Pilinszky éppúgy e kettősséget jelzik, mint G. Benn vagy Celan, Aragon vagy Éluard, Dylan Thomas vagy Eliot. Russell ismeretelméletében e két típust a következőkkel jellemzi: „Célszerű lesz, ha létező (exisztáló) dolgokról csak akkor beszélünk, ha azok időben léteznek, ha tehát megjelölhetünk egy időpontot, amelyben léteznek — ami nem zárja ki, hogy mindenkor is létezenek. Így a gondolatok és érzelmek, az elmék és a fizikai tárgyak léteznek. De az univerzálisok nem léteznek ebben az értelemben; azt fogjuk mondani, hogy *fennállnak* vagy *valók*, ahol a »való« mint időtlen lét szembenáll az »egzisztenciális« léttel. Az univerzálisok világát így mint a valók világát írhatjuk le. A valók világa változatlan, merev, egzak, a matematikus, a logikus, a metafizikai rendszerépítő gyönyörűsége, valamint mindazoké, akik a tökéletességet az életnél többre becsülik. A létezés világa folyékony, határozatlan, kontúrnélküli, minden tiszta terv és rend híján, de magában foglal minden gondolatot, minden érzést, minden érzéki adatot, minden fizikai tárgyat, mindent, ami jó lehet és árthat, mindent, ami különbséget tesz az élet és a világ értékében. Temperamentumunk szerint az egyik vagy a másik világ szemlélését fogjuk előnyben részesíteni.”³ E két út kétféle módszerére Russell gyakorlati példát is kreál: „Ha például tudom, hány óraker van napnyugta, ebben az órában ismerhetem azt a tényt, hogy a nap lemegy; ez *igazságok* ismerete útján szerzett tényismeret; de ha szép az idő, nyugat felé nézve láthatom, amint a nap éppen lemegy; ebben az esetben ugyanazt a tényt a *dolgok* megismerése útján tudtam meg.”⁴ E hasonlat segítségével Szabó Lőrinc 1932 után gyakorolt költői ismeretelméletéhez jutunk. Russell egy másik szövege pedig épp azt a dilemmát vázolja, mely során Szabó Lőrinc a *Te meg a világ* nagyigényű szintézisétől a *Különbéke* ismeretelméleti módszeréhez jutott: „Az igazságokra vonatkozó megismerésünknek a dolgokra vonatkozó megismerésünktől eltérőleg van egy ellentéte, a *tévedés*. A dolgokat ismerhetjük vagy nem ismerhetjük, de nincsen olyan pozitív lelki állapot, amelyet a dolgok téves ismerésének nevezhetnénk, legalább nincs addig, amíg az ismeretség által való megismerésre szorítkozunk. Bármivel vagyunk ismeretségben, annak valaminek kell lennie: helytelen következtetéseket vonhatunk le ismeretségünkből, de maga az ismeretség nem csalhat. Ami azonban az igazságok ismeretét illeti, ebben dualizmus áll fenn. Abban, ami hamis, éppen úgy hihetünk, mint az igazságban. Tudvalevő, hogy nagyon sok kérdésben a különböző emberek különböző s összeegyeztethetetlen nézeteket vallanak, egyes meggyőződések tehát szükségképpen tévesek . . . Hogyan ismerjük meg egy adott esetben, hogy hitünk nem téves? Ez a lehető legnehezebb kérdés, amelyre nem is lehet teljesen kielégítő választ adni.”⁵ Ezzel szemben „vannak ismeretek, mint érzéki adataink ismerete, amelyek, ha még oly megfontoltan és alaposan reflektálunk is, egészen kétségtelenek”.⁶ Ebből következik a Szabó Lőrinc-i módszert is jellemző Russell-i konklúzió, mely szerint „a kívánt kritizmus . . . az, amely a látszólagos ismeretnek minden egyes részét érdeme szerint megvizsgálja s megtart mindent, ami ezen vizsgálat befejezése után is ismeretnek látszik”.⁷ Ez az az út, melyet Szabó Lőrinc az 1932 leg-

³ RUSSELL: i. m. 86.

⁴ RUSSELL: i. m. 116.

⁵ RUSSELL: i. m. 102.

⁶ RUSSELL: i. m. 129.

⁷ RUSSELL: i. m. 129.

elején irt *Csillagok közt* című verstől az ugyanez év őszén *Testvérek*⁸ címen megjelent vers mikro-realizmusáig megtett:

Egymást bénítják s tologatják
rugalmas terek rácsai
és ezer idő hirdeti,
hogy túlkevés az Egy Igazság.

Rezek ragyogtak és vasak,
zúgtak, forogtak éltek;
s aznap mi indítottuk el,
apám meg én, a gépet.

A korábbi *drámai versnek* — melyben a költő épp az egymásnak feszülő igazságokat rendező erőt, a „rendszerek rendszerét” kereste hiába — át kellett alakulnia. Így születik meg 1933 elejétől a dolgok költészete, az empirikus-induktív ismeretszerzés költői megfelelője Szabó Lőrincnél, az *epikus vers*.

Szakítást jelent ez először is a korábbi vers korábbi típusú többsíkúságával. Míg ott a van és lehetne megfért egyetlen idegységben, úgy ebben a vers-modellben e kettő szigorúan különválnak. A Babitscal volt barátságukat idéző és az ellentétekkel teli éveket kikerülve továbbszövő vers (*Nyári hajnal*) utolsó versszakában pontosan elkülöníti e két elemet, mintegy a példa-költő segítségével térve rá a szétválasztás Arany János-i, babitsi útjára. (megjelent: Pesti Napló 1935. febr. 17. „Egy verseskönyv olvasása után, 1933” alcímmel):

Itt vagy? ... Dehogya vagy! Fáradt vagyok. Álom
ez az egész... Csak vers! De az se bánt...

Csakhogya ez a szétválasztás Szabó Lőrincnél másfelé vezet, feladja a szembesítést, a „*lehetne*”, az ideálvilág eltűnik e költészetből. Csak a van, az érzéki adatokkal (vagy ezt kiegészítendő az emlékezettel) elérhető külső valóság lesz versének tárgya, és az a belső világ, melyet önmegfigyeléssel tettenérhet. A *Valóságot* is ezzel, a „kétes kalandok” helyett választott adathalmazzal azonosítja, mint ki is mondja *A tapintáshoz*⁹ című versében: „Kinek higgyek, Valóság, ha neked se?!” Az ember az érzéki adatokból rakja össze a világot, és ezáltal maga az ember is ez észleletek összegeként válik számára meghatározhatóvá. Az *agy* egy olyan műszer képében válik *az ember* mitikus ösképvé, amely a külső adatokból a felvétel során, a felvétel céljára egy különálló, önálló ember-egységet hoz létre: „Az ő műve vagyok” (*Ősapám*, Pesti Napló 1933. márc. 25.):

Agyam kiült a homlokomra
s lett belőle két barna szem:
ő akar tudni valamit, ha
a világot nézegetem.

Állkapcsom s gyomrom ő csinálta,
fülemben a hang neki int,
kéjének tolmácsa a húsom,
ujjam hegyével ő tapint.

Önmagában is arra figyel fel, azt nevezi meg értékes alkatrészeként, mellyel az érzéki vizsgálódásait végezheti; önmegfigyelése is ezen felvevő aktusok elemzése. Emberképe így az érzéki adatok felfogására alkalmassá szerveződött anyag:

Milliárd éven át keverte
magában az elemeket,
mindent kipróbált s úgy tett mindent,
ahogy legjobban lehetett.

⁸ Megjelent a Pesti Napló 1932. okt. 16. számában, majd az Összes Versei Régen és Most ciklusában Gépek címen, jelentősen átdolgozva.

⁹ Megjelent Tapintás címen a Színházi Élet 1934. dec. 24. számában.

Ha a valóság- és lehetőség-sikokra megosztást így ki is kapcsolta a versből, egy újabb kettősséget mégis talál: a közvetlen érzéki adatok szolgáltatta dolgok és az emlékezet (tehát a korábbi érzéki adatok) közötti feszültséget. Ebből születik versében a hasonlat, mint különböző időkben felfogott adatok kapcsolata; pl.:

Mint a földből a hóvirágot
a tavaszi kíváncsiság,
előőrseit koponyámból
az agy kidugta s messze lát.

Az érzéki adatok felvétele mellett az önmegfigyelésen alapuló ismeretszerzés, önmagunk elemzése a másik adatgyűjtő lehetősége az agynak. Ez a másik „millió éves” múltból szerveződött képessége az embernek. (*Nincs idő*, Pesti Napló 1933. júl. 30.)

Ez az ismeretszerzési módszer tehát az érzéki adatokon túl csak az érzéki adatok felfogásának, regisztrálásának, és a felvevőből kiváltott hatásának elemzésére, azaz a külvilágot tudomásulvevő belső aktus önmegfigyelés útján való nyomon kísérésére alkalmas. A Szabó Lőrinc-i epikus vers poénja így mindig e belső eredményt rögzíti: az adatok síkjának összevetése végül az Én jelen állapotának, a versírás fiktív pillanatának rögzítése. Az észrevételek, az érzéki adatok azért kellenek tehát, hogy az *észrevedőt* meghatározhassa a költő általuk, az adatok a feldolgozót minősítik. Önmagát, mint a külvilág érzékszervein át való fogyasztóját tételezi, önmaga mindenkori időpillanatonként változó állapotait a *létezők* világában elfoglalt helyével határozhatja meg, — ezt a helyzetét pedig az érzéki adatokkal jellemezheti. Ez végeredménye, de határa is ennek a verstípusnak. A következtetésben ugyanis nem merészkedik túl a feldolgozott adatok összegezésén, a poén nem adhat minőségileg többet, magasabb szintűt, mint a feldolgozott adatok halmaza.

Ebből a nézőpontból csak az Én ismerhető meg, és a külvilágból, ami az érzéki adatok (vagy azok emlékképe, elbeszélése) alapján leírható. Nem ismerhető meg tehát a másik ember, csak legfeljebb az Én-re gyakorolt hatása, ami „továbbrezeg” belőle bennem. Ezért nem tud a tárgyi elbeszélésen túl többet mondani öngyilkos unokaöccse, az „aranyszájú pap” elzüllött fiának történetével, (*Tragédia*),¹⁰ ezért éppen a rejtélyt, a meg nem értést emeli ki, teszi meg versteremtő ihletté nagyanyja egy gyerekkori ráfogásának leírásakor (*Nagyanyám*, 1933):

De azt az egyet sohse értem,
azt a szörnyű pillanatot,

mikor azt mondta . . . úgy szeretném
a sírjából felkölteni

A Lóci és Kisklára-versek pedig épp azzal emelkednek ki a gyermekversek szokvány-megoldásaiból, hogy Szabó Lőrinc nem a gyermeki cselekvés, vagy gondolkodás reprodukálására törekszik bennük, hanem a gyermeki tevékenység felfogható, regisztrálható adatait önmagára vonatkoztatja, önmaga cselekvési és gondolkodási mechanizmusát vizsgálta vele (pl.: *Lóci óriás lesz*, *A légy*. Pesti Napló 1933. júl. 23; 1934. máj. 13.).

Természetesen azt is tudomásul kell vennie, hogy ez a szemlélet őrá is alkalmazható. Távol vagyunk már a *Fény*, *fény*, *fény* világnagyra növesztett szubjektumától, de a *Te meg a világ*

¹⁰ Megjelent Tékozló fiú címen a Pesti Napló 1934. szept. 8. számában, u. e. címmel szerepel még a kötet nyomdai példányában is, míg hasonló címmel meg nem írja a kötet egy másik versét (megj.: Pesti Napló 1936. jan. 26.).

az Ént, (bár minden egyes Ént) a világ partnerévé avató személyiséglátomásától is. Az É itt már a maga partikularitásában (Russell fogalmával: különösségében) jelenik meg: megismerhetetlen, legfeljebb a másik ember számára is csak érzéki adataival feltérképezhető (*Nagyságos úr*, Pesti Napló 1933. júl. 16.)

körülbelül hetven kiló hús
meg egy kis bolond akarat.

Az egymást meg nem ismerhetésben metszi egymást az egyedek adatgyűjtő megismerő tevékenysége. (*Igazság?*)

Tudtuk, senki se tehetett mást, de mert akadtak kételyek, téged is megkérdeztelek: mind átvilágítottuk egymást	és egyre újabb adalékok birtokában még legalább húsz évig vizsgáltuk tovább, hogyan ki milyen és mi miért volt.
---	--

És ennek összegezeként, a második terzina poénja épp e megismerhetetlenséget vallja:

s én már azt hiszem, bár tagadjuk
barátaim, hogy sohse tudjuk
meg egymásról az igazat.

Vizsgálódását így minősíteni is nehezen tudja: hol *Pletykának*, hol *Életnek* nevezi (a vizsgálóból vagy a vizsgálatból kiindulva), végülis a vágyott és tagadott eredményt írja, megkérdőjelezve a vers fölé címnek: *Igazság?*¹¹

De nemcsak a másikat, *kívülről* vizsgálva önmagát, elidegenítve belső végtelenétől, a költő önmaga létezését sem tudja értelmezni: *A föld álma* (Pesti Napló 1934. jan. 6.) hőse, a létezés pillanataitól megfosztott ember, az ember élete elvonatkoztatva és kívülről nézve, tehát megérthetetlenül:

A sivatag, a nagy, nehéz föld,
aludt és talán álmodott;
s egyszerre csak mozogni kezdett
s azt mondta: — Én! — és hogy: — Vagyok!

.
.
.

A por felbirkózta magát
másfél vagy két méternyire:
ahogy megindult, két méterrel
a sír fölött volt a feje.

.
.
.

¹¹ Megjelent Pletyka címen a Pesti Napló 1936. jan. 12. számában. A kötet nyomdai példányán Élet címmel szerepel.

Valahová el akart jutni,
s már félt és folyton szólított;
— Vagyok? — kérdezte gyanakodva
— mondd, Isten, csakugyan vagyok?¹²

Ment a szobor reggeltől estig
s a sírját látta mindenütt;
s este még egyszer fölnezzet rám,
aztán fáradtan lefeküdt.

— Mi volt ez? — sóhajtotta végül;
s a por megnyílt a por alatt.
És végignyújtózott fölötte
s már nem mozdult a sivatag.

Így alkotja meg Szabó Lőrinc az elvont ember képletét is: az ember képe így fest, ha a pillanatok adta esetlegességeket, az érzéki adatok róla szóló „pletykáit” kiküszöböli. A *kérdés és meg nem érthetés mítosza* születik meg ezzel, sornytó a Szabó Lőrinc-i mítoszok között. Ezekben a mítoszokban él tovább a *Te meg a világ kreatív módszere*, mégis erősen módosult megjelenési formában és funkcióban. Ha látszólag el is szakad ezekben Szabó Lőrinc az érzéki adatoktól, és a valóság-tükrözéstől, rendszerint adott — főleg keleti: hindu és kínai — történeteket, tehát az irodalomban már feldolgozott, valóságként használható szövegeket alkalmaz.¹³ Még hozzá olyan szövegeket, amelyek *megfigyeléseket, tapasztalatokat* összegeznek, azaz *A Föld álma* című versben megismert módszert követik. Szabó Lőrinc mítoszai (pszeudó-mítoszoknak is nevezhetjük őket) tehát nem következtetések, hanem egyszerű *összegezések*, a sok időpillanat adta adat általánosított feldolgozásai. Különböznek ezek a *Te meg a világ* kötetben feldolgozott keleti témájú versektől: bennük („*Tao te King*”, „*Rigvéda*”) a világ rendjének szerkezetét, és a belső világ, a személyiség teljességének vizsgálatát célozta meg; a *Különbéke* idején írt mítoszaiban a megismerés határait elemzi. Míg leíró verseiben az időpillanatok adatait rendezi, ezekben a mítoszokban azokat a kérdéseket teszi fel, amelyek az adatfeldolgozás során felmerültek benne. Ugyanakkor nem lépi át a határt: következtetései bármikor visszaigazolhatók a felvehető adatokban. A személyiséget a tapasztalati adatokkal való megismerés határára igyekszik tetten érni. Azaz itt már a gyakorlatban alkalmazza az *operacionalizmusra* emlékeztető módszerét: a végeredmény nem lehet több, mint a megismerő műveletekben begyűjtött

¹² A vers eredeti változata méginkább hangsúlyozza ezt a meg nem értést, nem a vers szereplőjét beszélgeti, hanem (az Igazság? című vershez hasonlóan) saját értetlenségét fogalmazza:

de mást nem érttem szavából,
csak egy kérdést, azt, hogy: — Vagyok?

¹³ Lásd: SIMON Zoltán: Szabó Lőrinc költészetének keleti vonatkozásai, ItK 1964. 162—170. Szabó Lőrinc keleti témájú verseinek ihletforrására maga a költő is rámutat 1945-ös Naplójában (Április), összekapcsolva érdeklődési körének és módszerének e témákban egybeeső tágítási kísérletét: „S ugyanakkor egyike vagyok a legmetafizikusabb hajlandóságú lelkeknek. Talán semmivel nem foglalkoztam annyit, mint a vallásokkal. A kereszténység csak egyik szép álom a sok közül. Nekem nem volt szentség, hanem — költészet! S nem is olyan, amely egyedülálló, a legnemesebb tanításai az én látásom számára nem voltak — monopólium! A kínai regéket és meséket és filozófusokat többek közt azért kezdtem beolvasztani a témáimba, mert közvetve a mi keresztény *reakciónkra* gondoltam: s így láthatták, hogy másutt is éltek és gondolkodtak tisztán és nemesen!”

adatok összege. Így természetesen meghatározás helyett csak a kérdésekig juthat el, amely kérdések egyrészt rávilágítanak emberi viszonylatokra, másrészt ellenben ismételt *csalódással* töltik el: az időpillanatokban észlelhető adatokon túli megismerésben való kétségét fokozzák.

Keleti történetei épp a megismerés illuzórikus voltát, körülhatároltságát bizonyítják. *Dsuang Dszi álmában* (Pesti Napló 1935. febr. 24.) még a korábbi, az igazságot, az igazságok rendszerét kereső dilemmát állítja fel:

Most nem tudom — folytatta eltűnődve —
mi az igazság, melyik lehetek:
hogy Dsuang Dszi álmolta-e a lepkét
vagy a lepke álmodik engemet? —

De ebben a *kérdő formájában* éppen a korábbi, agresszív állítások ellentétét segíti életre: a kételkedést, bizonytalanságot. Ebből már csak a már ismert elhatároláshoz érhetünk vissza: mely minden bizonytalant elutasít, képzelgésnek („kép és költemény”) minősít, mint a Babits-csal való békés együtt-dolgozást végül is csak álmódó versben. *A Föld álmában* az egész vers így kezdődik: „*Álmodtam:*”

Szigorúan bebiztosítja tehát magát: ahol az agy kalandra indul, már előre jelzi, hogy az ismeretszerszerzésnek nem a szokásos és szabályos rendjével találkozunk, az adatok olyan csoportosítása következik, amely eltér a mások által, vagy önmaga által egy másik időpillanatban ellenőrizhetőtlől.

És most már azt hiszem, hogy nincs igazság,
már azt, hogy minden kép és költemény,
azt, hogy Dsuang Dszi álmolja a lepkét,
a lepke őt és mindhármunkat én.

Vang-An-Si csalódása, Szun Vu Kung veresége (legyen az a politika, vagy a hatalom, vagy a technika szférájában) szintén erre figyelmezteti, arra, amiről Dsuang Dszi mester beszél *Az irigység erdejében* (Pesti Napló 1934. júl. 22.):

Élj, küszködj s ne törődj vele, hogy élsz és
halj meg és ne törődj vele!

mert mihelyt ezen túltekint az ember, az elérhetetlenséggel találkozik, és az elérhetetlenség már olyan tetteket szül, amelyek megbontják a világ nyugalalmát:

én felsírtam, hogy minden elégedetlen
és harc és kétségbeesés; —

De ez már túlmegy az ismeretelméleti vizsgálódáson, a belőle kifejtődő magatartás-kérdésekhez vezet. Ismeretelméletileg megmarad az elérhetetlenség, az igazság kereséséről való lemondás, a csalódás, a *töredékké válás fájdalom*. Ezzel Szabó Lőrinc a dolgokhoz ragaszkodó vizsgálódásaiban találkozott „a dolgoknak ezzel a lényegbeható tökéletlenségével”, melyet Russell fejt ki Hegel-interpretációjában. „Lényege, hogy töredék”. „Ha valamely dolog »természet« alatt a dolgokra vonatkozó összes igazságokat értjük, akkor nyilván nem ismerhetjük meg egy dolog »természetét« addig, amíg nem ismerjük minden dolognak minden más dologra vonatkozását a világegyetemben. De ha a »természet« szót ebben az értelemben használjuk, akkor azt

kell mondanunk, hogy a *dolgot* ismerhetjük akkor is, ha »természetét« nem ismerjük vagy legalább is nem ismerjük tökéletesen.¹⁴

A Szabó Lőrinc-i epikus vers tehát a dolgok leírására, a róluk szerzett adatok feldolgozására alkalmas, de nem alkalmas természetük feltárására. Ez ellentmondás tudatában van, tudatosan vállalja ezt az önkorlátozást, de a lemondás, a töredékké válás fájalmát nem titkolhatja. Ugyanakkor sohasem mond le — épp a tudomásulvétel e fájdalma jelzi — hogy a dolgok összefüggését, természetét keresse. „A valóság minden látszólag különálló részének horgai vannak, amelyekkel a legközelebbi részbe kapaszkodik, ennek új horgai és így tovább, amíg az egész mindenséget nem rekonstruáltuk.”¹⁵ Ha nem is „az egész mindenséget”, de legalább önmaga, az időpillanatokon túl összefüggő mindenségét, személyiségét megvizsgálni, és felmutatni, ez igénye marad a költőnek: versei együttesét ilyen céllal állítja előbb kötetbe, majd fogja *Összes Versei* gyűjteményébe, hogy végül is megtalálja az összefűzés, a „kapaszkodók és horgok” összeillesztésének módját: az időpillanatonként átélt önmegfigyelés összefüggését, az epikus jelenetek ciklikus összefűzését. Az új látomásrend, a *Tücsökzene* épp a keleti versekben megtanult mítoszalkotást követi, csak megfordítja: ezekben a példák a sokszoros tapasztalat összegezései, a *Tücsökzenében* az összegezést (a sohasem elégre vágó: csalódó és újrakezdő emberképet) bontja le egymást kiegészítő, mégis általánosítást sugalló ismétlődésekre, a formával is hangsúlyozott periódikákra. Azaz ott sikerül összeillesztenie a *Különbéke* kétféle verstípusát: az adatszerezést és ez adatok összegezésére terjeszkedő általánosítást.

II.

Kérdés, milyen adatokat szerez ez időben Szabó Lőrinc a külvilágról és önmagáról, lehet-e ezekből egy időszak egységes világgképét megépíteni. Megállapíthatjuk, hogy a kor emberére jellemző adatokat össze tudja gyűjteni, szinte kortársait megelőzve figyel fel az ember körül és az emberben levő olyan tendenciákra, amelyek nemsokára társadalmi-történelmi realitásokká válnak. Csak néhány példát, időrendben. *Öreg barátaimhoz, Magyarország 1932. dec. 25.:*

jön a jövő és úgy csinál majd
mindent, ahogyan neki kell.

Én vitázom, de ő cselekszik,
mint a hóhér, egyszerűen:
az idő durvábban befogja
a szátokat, mint ti nekem.

.
.
.

koponyátokra zúg a csontkéz
s az enyém is recseg bele.

¹⁴ RUSSELL: i. m. 122—123.

¹⁵ RUSSELL: i. m. 122.

Mindennap valaki, Pesti Napló 1933. ápr. 30:

Meghalt! — szinte dörren a hír,
hozza újság vagy telefon,
úgy jön, mint egy puskalövés,
élesen, kurtán, szárazon.

Meghalt! — mindennap jön a hír
s egyre több barát esik el
a nagy csapatból, amelyet
valaki folyton tizedel.

.
.
.

mégis érzem, hogy rab vagyok,
rab, aki kivégzésre vár.

A kurtizán prédikációja, Válasz 1934:

Szabdam ádittám: minden lángban áll
Barátaim, lobogó lángban álltok.
Lángol a száj és szátokban az íz,
a piros hús, a fehértestű víz:
az élet felgyújtotta a világot!
Szabdam ádittám: minden lángban áll,
felgyújtotta a szenvedély tüze,
a düh, a kín, a vágy, a vér tüze,
a mindig újraszülető halál:
az ördög ég és minden lángban áll,
az ördög ég és nem bírtok vele.

Bevonulás, Válasz 1935:

... s íme vad
szörnyetegek törtek rá, óriások
nehéz kulcsokkal csikorogtak, ajtó
szakadt be, négy papírfüggönyös ablak
nyíló négyszöge öntötte a napfényt
és barbár csizmák döngtek, hátizsákok
repültek az ijedt zugokba, nagy
botok csattogtak... Iszonyút nyögött
az ágy, valaki rádobta magát,
és: Végre! — dördült egy hang, s: — Hát ez az?
és: — Nagyszerű lesz!... — kurjongattak a
betolakodók és táncolni kezdtek,
és ő menekült és rémült szeme
előtt még jobban táncolt a világ:

.
.
.

mikor eltűnt, csak akkor vettem észre,
hogy az én botom is fent hadonászik
a levegőben! üvöltöttem és
ölni akartam én is, meg akartam
ölni, amit sajnálok . . .

Az erdő fiaí, Pesti Napló 1936. febr. 16.:

. . . Körülöttünk
dúlt a mézszárlás, csattogott a táj:
koldus állatok torzonborz hada,
törpe gyilkosok irtották a béke
erdei népét:

.
. . . föl a szívemig
nyilallott a jövő: láttam a messze
mélységben a dolgozó üzemet,
hallottam a villanygépek okos
munkáját, a gőzfűrészt vijjogását:
forgó gijjotin acéllemeze
süllyed majd éhes gyönyörrel a szent
anyag testébe, mázsás vasfogak
harapdálják tárgyakká, áruvá,
a rabló ember rabszolgáivá
a sok életet . . .

Szinte egy évtizeddel elébb rémülten („mert szívem csupa rémület”) ráérez ez ellenvilág modelljének végső állomására, szélsőségére és haláltáncára, a „csak egy nap a világ” ember-
vesztő moráljára (*Jang Dsu üzenete, Pesti Napló 1934. júl. 29.*):

amennyit árthatsz, annyit érsz,
amennyit örülsz, annyit élsz!

És hasonló szövegeket idézhetnénk a Lóci-versekből. A népszerű *Lóci óriás lesz* (Pesti Napló
1933. júl. 23.) címűben:

mint nyomorult kis rab mozogtam
a szoba börtön fenekén.

A légy (Pesti Napló 1934. máj. 13.) és a *Csirkék* (Pesti Napló 1935. jún. 16.) címűekben
szintén az áldozattá válás és hóhérolás lehetőségeit latolgatja. Szinte a parancsra tettem kép-
lete rajzolódik ki a népszerű gyerekszoba-jelenetben:

— Megdögölesszem? — szólt megint.
— Dögöleszd meg! — mondtam keményen,
s néztem, a gyerek hogy legyint

egyet-kettőt a ceruzával — —
És már nem zümmögött a légy,

és Lóci élvezte a hőstett
és büntelenség örömét.¹⁶

de ezt megelőzően már korábban ezt is leírta: (*Különbéke*, Pesti Napló 1933. ápr. 16.):

látom

.
. .
 hogy magát
sugaras hőssé a bitang is
 hogy költi át,

E szövegek szinte odakiváncóznak József Attila *Márciusának* (1937), vagy Radnóti *Járkál csak, halálraitélt* című versének (1936), illetőleg *Első eclógájának* (1938) társaságába. De ha e szövegeket visszaállítjuk eredeti összefüggésükbe, ismét találkozunk a Szabó Lőrincet eddigi pályáján végigvezető paradoxonnal: a felfedező hátraarcával. Szinte kortársait megelőzve dolgozza ki most is a kiszolgáltatottság, az áldozattá kényszerülés, és a hóhérrá válás *modell-jét*, egyszerre éri tetten az emberben az üldözött és az üldözöttet: de ezt a modellt nem a történelmi-társadalmi kapcsolataiban realizálja. Ahogy a *Te meg a világ* idején az ember veszélyeztetettségének képétől elfordulva az igazságok vizsgálatának ismeretelméleti problémája felé fordult, úgy ezekben az években a világpusztulás, a hóhér és áldozat modelljét *lételméleti* vizsgálódások színterévé teszi. E modell szöveggörnyezete nem ellenpontul szolgál, mint József Attila vagy Radnóti esetében. Náluk a szöveggörnyezet a pusztulás-moddellel a teljes, az egészséges életet állítja szembe (pl. a *Márciusban* a szerelemben szabadon kiteljesedő emberideált, a *Járkál csak, halálraitélt*ben az embert-zsugorító erőkkal szembefeszülő tiszta emberség nagyságát, az *eclógákban* pedig az ember embertelenségével szemben értetlen természetes természetet). Szabó Lőrincnél a szöveggörnyezet épp a töredékké válást, a változni képtelenséget szuggerálja. Az *őreg barátaimhoz* a generáció-váltásnak, a *Mindennap valaki* az élet mulandóságának, a *kurtizán prédikációja* a gyönyörök (= élet) megtagadásának, a *Bevönulás* egy egér üldözésének, az *erdő fia* egy kivágott fenyőfa elsiratásának a leírása, a gyermekversek lélektani megfigyelések és szülői elgyönyörködések maradnak, a *Különbéke* tanulsága pedig éppen az ebben a keretben felfogott világgal kötött *különbéke*.

A *Te meg a világ* során és utána bekövetkezett ismeretelméleti visszalépése így kapcsolódik világképével: míg korábban nála is megvolt a ketrecek-börtönök és a vágy *kettős*, egymást kiegészítő *esélye*, addig mostanra épp erről az ellenpontozásról mond le; épp a kötet címadó versében:

s ha van is, kézen-közön elvész
az ideál,

És ezzel a közvetlen adott adatokkal meghatározott emberképnek a teljesség felé való meghosszabbításáról mond le. Így válik a *Te meg a világ* személyiséglátomásának torzképévé Az *irigység erdeje*. A más *minőségre* vágyó lényeg zűrzavarából adódik a világ zavara:

én felsírtam, hogy minden elégedetlen
és harc és kétségbeesés; —

¹⁶ E sor telitalálat jellege a kötet nyomdába adásakor alakult ki, az eredeti változat a hasonló értelmű, de éppen a bűn elkövetése és a hamis mentesség élvezése egyidejűségének kifejezésére alkalmatlan szöveget tartalmazta: „s a tiszta lélek örömét”.

A virág a százlábú mozgáslehetőségére, a százlábú a kígyó gyors siklására, a kígyó a szél, a szél a látás szárnyatlan és testtelen suhanására, a látás a gondolat lehetőségeire vágyakozik, mint Szun Vu Kung megszerzett tudásával, hódító nagyravágyásával a világhatalomra (*Szun Vu Kung lázadása*, Pesti Napló 1935. ápr. 21.), és mint az ember a Vas fiaival szövetségben a technika feletti uralomra, (*A rabszolga*, Pesti Napló 1935. febr. 10.), és a bölcs kormányzással a minden emberegyedet boldogító rendszerre (*Vang-An-Si*, Válasz 1935) vagy a tökéletes nővel a szerelem teljességére *Mara lányai* Pesti Napló 1934. máj. 31.: *Urvasi és Pururavasz*, Pesti Napló 1935. máj. 12.) Így azután ez a világ a háború képét mutatja, a vágyak és cselekvések ütközését (*Különbéke*):

s minden dolog apja valóban
a háború:

És közben minden a visszájára fordul. A szerelem teljessége a csömörhöz, az ipari forradalom optimizmusa, plutonikus lendülete az ember technikai kiszolgáltatottságához vezetett,¹⁷ a rendszerváltozás, az ésszerű rend pedig még a lázadás (az elégedetlenség, harc és kétségbeesés) vigaszát is elvette az alattvalóktól. Mert Szabó Lőrinc ekkor már a technikát is mint az embert veszélyeztető, kiszolgáltatottá tevő ipari civilizációt szemléli, a szocialista rendet pedig nem látja másnak, mint (múlt századi elődeihez, Madách falanszter-képéhez hasonlóan) a személyes lehetőségektől megfosztott kapitalista rendnek.

Mind az élvezetek vágyója, mind a technika vagy a hatalom megszállottja, mind a lázadó, mind a reformer (Vimálá kurtizántól Szun Vu Kungon át Vang-An-Si-ig), tehát a század polgári emberi törekvésének jellemző reprezentánsai vereséggel hagyják el Szabó Lőrinc verseit, elégedetlenségük, mely az adott életformából kilendítette őket, — megalázta, eredeti társadalmi szintjük alá süllyesztette őket. Következésképpen a béke, a törés nélküli élet jelentheti csak a változatlanyságot. A megismerés nem az ezen való változtatáshoz, hanem ennek berendezéséhez, konzerválásához kell. Ezt hirdeti Vimálá kurtizán:

az ördög akar élni, ő az élet,
és énreám már Buddha mosolyog.
Szabbam ádíttám: minden lángban áll,
de nekem nem kell többé semmise,
magam magánya vagyok, remete:
az akaratra elértem a végét,
a léten és istenen túli békét
és vár az örök semmi gyönyöre.

¹⁷ A plutonikus történet, melyet Szabó Lőrinc *A rabszolga* című versben elbeszél, épp az ellentéte a múlt század ipari forradalma inspirálta vernei történeteknek. Ott „vitathatatlan, hogy a vernei plutonizmus kapcsolatban áll az ipari század technikai feladataival: a föld, a tellus általános feltörésével, dinamittal történő felrobbantásával, a bányák megművelésével, az utak, a vasutak építésével, a hidak lerakásával: a föld megnyílik, hogy kibocsássa a vasat (vulkanikus anyag, ignis), amellyel éppen Eiffel helyettesíti a követ, az ősi anyagot, amelyet a föld színén lehet „összeszedni”, s a vas végérvényessé teszi a föld behálózását, mert lehetővé teszi a közlekedési eszközök felépítését (hidak, sínek, pályaudvarok, viaduktok)”. (Roland BARTHES: *Hol kezdjük? Helikon* 1970. 367.) Szabó Lőrinc, aki korábbi verseiben (a *Fény és a Sátán* idején) ezt a technikai optimizmust is átélte, ekkorra eljut ez az optimizmus visszájához, az „elvadult”, emberellenessé váló technika látomásához. Előkészíthette benne ezt a wagneri Rajna kincse története, még inkább „hősi pesszimizmusa”, de a saját szemléletében lezajló csalódás-láncolatnak is kiegészítő láncszeme ez a vers.

Ezt cselekszi Vang-An-Si

És Vang-An-Si befalaztatta
a szent torony négy ablakát.

ezt látta meg Szun Vu Kung:

látta, hogy minden erőnél erősebb
a türelem s a jóság, s megijedt

és szökni próbált. De Buddha lefogta
s egy hegyet tett rá, kíméletesen:
— Most itt maradsz. Gondolkozz ezer évig,
s ha új szíved lesz, befogad a Menny!

Különösen ez utolsó szöveg mutatja, hogy nem küzdelem nélkül, és nem egyértelmű bele-törődéssel született ez a végeredmény. A mi megítélésünk szerint különböző, Szabó Lőrinc szemében tevékenység voltában egyenlősített emberi törekvéstípusoknak parancsolt a költő megálljt; tapasztalata szerint önmagában és a többi emberben egyként megtalálható intenciókat kapcsol ki egy bizonyos valóság: a nyugalom, a mozdulatlanlás nyugalma érdekében.

Így válik teljessé ez évek Szabó Lőrinc-i paradoxona: nemcsak az agresszióknak kitett ember képét különíti el az agresszióknak a történelemben jelentkező-előrelátható formáitól, hanem a cselekvés típusokat is hatálytalanítja, konkrét hatásterük elemzése nélkül. Mindkét esetben a konkrét történelmi-társadalmi realizálás helyett a lét egyetlen mozzanatával szembesíti ember-képét: a halállal. A Szabó Lőrinc-i paradoxon így ezúttal a lételmélethez vezet. Az időpillanatban létezés meghosszabbítása a halálhoz vezet, ezért felesleges, sőt, a halált közelebb hozó minden változtatás, cselekvés, mely csak az emberi törekvések keresztesződését, agressziót eredményez. A halál, az élet valamely ősténye közül ebben a kötetben válik a cselekvést, de a vágyakozást is, az emberi esélyek összességét keresztesző, az ember töredék voltát meghatározó egyetlen őstényé.

Efelé mutatott már az előző kötet záróverse, a *Kortársak*, és szinte ezt a verset folytatja, előbb elkeseredett indulattal (*A végső harc*, Pesti Napló 1933. okt. 29.):

A harc? Nem „az a harc” a végső!
Más ellenség az igazi!
S ha azt hiszed, hogy tévedek, majd
meggyőznek a sír férgei.

később csodálkozással (*Csak az imént*, Pesti Napló 1936. jan. 5.):

És ez a legfurcsább: a semmi,
hogy lehet többé sohse lenni, —
ez a legérthetlenebb:
végső lakójául agyammak
a nagy csodálkozás marad csak,
hogy voltam és hogy nem leszek.

Végül is szentenciába fogva, az adatok összegezeként egy új adatban, a gyermeki verszetben megtalálva kimondhatása formáját (*Lóci verset ír*, Az Est 1936. ápr. 15.):

„Az életet adja, adja,
egyszerre csak abbahagyja.”

De ezt a formulát megelőzve, már minden színárnyalatban feltűnik ez az eredmény, az emberi létezés adatai minden oldalról efelé a törés, bevégezetlenség felé vezetnek ez évek verseiben.

Ebben a látszólag döccenő gyermekversezetben Szabó Lőrinc létszemléletének két alapvető meghatározottságát találjuk meg. Az egyik a létezés *elszenvedése*. Következik ez abból, ahogy a sors cselekvő alakítását elutasította. Az élet az ő verseiben *adva van*, illetőleg az elbeszélés idején *adódik*.

A másik meghatározottság, hogy *időpillanatonként*, adathalmazonként áll össze ez az élet („*adja, adja*”). Másutt: (*Tékozló fiú*, Pesti Napló 1936. jan. 26.):

Minden perc rámszól: Adj csak össze, vonj ki
s nézd meg, a végén neked mi marad?

Ha tehát az élet az esetenként adódó pillanatok összegezése, így egyrészt egy véges sorozatot állíthatunk össze, amely a halál időpillanatában értelmetlenül megszakad: (*Mindennap valaki*):

egyre biztosabb, ami jön,
egyre kisebb a maradék . . .

másrészt megnő az időpillanatok jelentősége. Így rímel az időpillanat ismeretelméleti értékelésére a lételméleti értékelésből következő etikai értékelés (*Sivatagban*, Pesti Napló 1933. április 23.):

„Az örökkévaló világnál
többet ér egy perc életed.”

„Egy perc örömd többet ér,
mint a Föld minden szenvedése.”

De most maradjunk még meg a lételméleti értékelésnél. Ez a szöveg még magában rejti a kiemelt időpillanatok értékelését is: „Egy perc örömd”. Mert, ha fel is sorol, saját pályájából vett példákkal néhány magatartástípust (lázadó, személyiség-alkotó, csalódott), mindegyikből csakis ehhez hasonló értékeket emel ki (*Nyitott szemmel*, Pesti Napló 1933. júl. 9.): „Volt néhány perc”, „Van néhány perc”, „Lesz egy-két perc”.

A múlt—jelen—jövő, mint a kiemelt időpillanatok összege — ez adja az ember életét. A minőségi meghosszabbítás csak értelmetlen, zavart okoz, marad tehát a *menyiségi összegezés*: a sok adat, ami sokszori azonos ismétlődés alapján feltehető általánosításhoz vezet (Szabó Lőrinc mítoszai, főleg a keleti témákban feldolgozott évezredek tapasztalatok); egyedi változataiban a töredékek összege: „így a leltár is töredék” (*Tücsökzene*). És ehhez, a mennyiségi összegezéshez már ismét ellentmondás nélkül társíthatja a vágyát: a minőségi meghosszabbítás helyett a mennyiség, a kiemelt időpillanatok véges halmazának növelését (*Tücsökzene*, 347.):

Szép volt a vágy, hogy Semmi Sem Elég!

És ebben a sorban természetes életbölcességként írhatja le: „non numero horas nisi serenas!” — „Csak a derű óráit számolom”. (*Mozart hallgatása közben*, 1956.)

Ezek a végeredmények egy, illetőleg két évtizeddel követik a *Különbéke* verseit. Ekkor még csak a töredékképválás ismeretelméleti és az alkat és szemlélet közötti pszichológiai dráma a nyilvánvaló számára, mely végülis a magatartás kérdését veti fel.

III.

Csalódás a külső világban, és a belső világ végeessége, — ebben a kettősségben foglalható össze a Szabó Lőrinc-i magatartást alakító szemlélet. Ha ő e kettőt időben meg is osztja, egymásutániségában fogja is fel, *együttal* állandó, egymást kiegészítően is jelenlevő motívumai is ezeknek az éveknél (*Nyitott szemmel*):

I. Nem az, hogy nincs sehol sem angyal,
hogy mást vártam, az volt a nagy baj,
az, hogy csalódní lehetett
s megutálni az életet.
Mindegy, miatta vagy miattam,
nyakig az undorba ragadtam
s tisztálkodtam s elment vele
ifjúságom nagyobb fele.

II. Mit hiszek, mi lesz, mi lehet még?
Hiszem a bestia szerencsét,
hiszem, hogy egyszer meghalok
és hiszem, hogy elrothadok;
ilyesmiket hiszek, de nékem
talán már erre sincs szükségem:
nyitott szemmel nézek bele
a rettenetes semmibe.

De jól tudja Szabó Lőrinc, hogy ez egyidejűségnek megvan az időrendje, ok-okozati összefüggése. Pályája első évtizedét végigkövetve a környezettel, a társadalmi valósággal folytatott harcát, és e lázadásai során őt ért csalódásokat kísérhettük figyelemmel. E praktikus csalódás sorozat általánosítása lett azután az az ismeretelméleti lefokozódás, amelynek éppen a *Te meg a világ* után, a *Különbéke* idején lehetünk tanúi. Ehhez járult ekkor egy újabb praktikus csalódás sorozat: kiábrándulása a korszak cselekvéstípusaiból: a Szun Vu Kung és Vang-An-Si történetében feldolgozott tapasztalat az erőszak, és a reform útjaitól egyszerre visszariadó ember képét mutatják. A világ 1933 után készülő átrétegződése éppúgy riogatja, mint a hazai politika blöffjei és a reform illuzórikussága. A harmincas évek elejének sokat sejtető történelmi készülődése észrevétlenül Szabó Lőrincből is a nagyot akarás, a maximális költői lehetőségek megteremtését préselte ki. A *Te meg a világ* minden pesszimista megfogalmazása, korától való tudatos elhatárolódása ellenére ennek a *készülődésnek* a költészete is. A *Különbéke* pedig a hámba holt reményekkel párhuzamosan alakul: az a kilátástalanság, társadalmi depresszió, mely előrhodik egy-két évig az 1933 utáni Európán, a költői nagyotakarásban is alább szállítja a mértéket. Ahogy az ember veszít esélyeiből, ahogy az objektív történelmi-társadalmi mozgás a személyiség korlátozása irányába halad, úgy veszíti el Szabó Lőrinc is költészetében a korábbi teljesség-igényt, és válik a töredék-szemlélet elfogadjává.

De ennek, a teljesség-igényről lemondásnak sajátos alkotás- és személyiséglélektani okai is vannak. Az 1929 után kezdődő korszakban talált rá Szabó Lőrinc saját hangjára, téma és formavilágára. Ekkor ébred rá, hogy ő is egy saját rendszer (lásd Russellről szóló vallomását),¹⁸ különálló *egész* világ. Ez az öröm társul a kezdő férfikor a pályát legmagasabbra emelni akaró igényével, és a környezetében biztonságát megtaláló ember magabiztosságával. Ami ezután

¹⁸ KŐHALMI Béla: Az új könyvek könyve. 1937. 305.

következik: az a berendezkedés, a lehetőségek és igények realizálása, aprópénzre váltása. Az életpálya kijelölése után az élet leléle. ¹⁹

Két ellentétes tendencia határozza meg a *Különbéke* személyiségképletének *igényszintjét*: az én-erővel összefüggő becsvágy nagy célok elérésére törekszik, még esetleges kudarcok árán is, míg az örömelv alapján sikert akar az egyén elérni, szükség esetén az elérendő igénynivó csökkentése árán is. ²⁰ Míg Szabó Lőrinc lázadó évtizedében „az én-erővel összefüggő becsvágy” dominált, a *Te meg a világ* verstípusában (az aktor és a néző kettősében) a két tendencia kiegyensúlyozta egymást, a *Különbéke* idejére, a „második felnőtt szakaszban” az „örömelv” alapján meghatározható kiemelt időpillanatokra épül költészete. Ugyanakkor ez utóbbi tendencia uralkodóvá válása egy másik Szabó Lőrinc-i kettőséget hoz felszínre: az élvvágyó és normatív törekvések egyidejű jelenlétéből fakadó divergenciát. Szabó Lőrinc a *Különbéke* verseinek tükrében olyan „érzéki” emberként jelenik meg, akinek a személyiség-szerkezetében az érzékek, illetve az érzékelési funkciók állnak előtérben. Ugyanakkor *költőként* az érzelmi-, indulati és ösztönmegnyilvánulásokat szigorú kontroll alatt tartja, és ezek játékerét az önszabta norma mértéke szerint az akarat szabályozza. ²¹ Sajátos pszichológiai kétarcúság ötvöződik ezekben a versekben, amely leginkább képes reprezentálni Szabó Lőrinc *költői személyiségét*. Ezáltal is válik ezeknek a verseknek a gyűjteménye a *Különbéke* a költő legjellemzőbb kötetévé; az első, még nem önálló, még hatásokból összeálló gyűjtemény a *Föld, Erdő, Isten* pszichológiai képletének kiteljesítőjévé, és a későbbi nagy életmű-szintézis, a *Tücsökzene* alapozásává. Így kapcsolódik össze a történelmi kiúttalanság, az ez évekre speciálisan jellemző történelmi depresszió és az adott életkörülmények között elért egyéni pozíciója a pályája során kiteljesedett alkotáslélektani és személyiséglélektani problémákkal. Ezek együttese határozza meg azt az ismeretelméleti módszert és lételméleti szemléletet, amely tudatában önállósodva igazolni látszik a kiindulás külső és belső meghatározóit. Így zárul körüle a kör, amely *ez esetben* összhatásban az ember lefokozottságát, töredékké válását tudatosítja számára. Ezt pedig megváltoztathatatlanak véve a következő alternatívát látja: az öngyilkosságot vagy a különbékét.

A *Te meg a világ* személyiséglátomása utáni csalódás egyenértékű a személyiség bukásával. A töredékké válás beismerése után már esetlegessé válik a véges sorozat lezárásának konkrét pillanata (*Mindennap valaki*):

s nem értem, életét a vén,
a legvégét, hogy bírja ki:
egyre biztosabb, ami jön,

¹⁹ A felnőttkor e kétszakaszúságát a pszichológia is ismeri. „A felnőttkor sem tekinthető... egységes-homogén életszakasznak, bár az egyéneknél szomatikus biológiai szempontból ekkor észlelhető a legkevésbé változás... Moers pl. első felnőttfázist említi, mely gyakran még viharos ifjonti jellegű, mert az egyén a vitális élet csúcspontját ezen életszakaszban éri el 26–27. év körül. A 30–32. évektől a 43–44. évekig terjedő második felnőtt szakaszban az egyének már levetik az előbbi, még főként ifjonti életmódot és hivatásbeli biztonságot, magatartásbeli stabilitást nyernek, közben kialakul végleges személyiségük is”. (BÖSZÖRMÉNYI—MOUSSONG—KOVÁCS: Orvosi pszichológia. Tankönyvkiadó, 1967. 330–331.) E két korszak határán, a *Te meg a világ* után, a *Különbéke* első verseivel egyidőben veszi számba Szabó Lőrinc először, és értékeli át az ekkori szemlélete szempontjából eddigi pályáját. A debreceni barátai (JUHÁSZ Géza és KARDOS László) szerkesztésében, Nagy Károly és Társai kiadásában megjelenő Új Írók sorozat 8. köteteként 1934-ben adja ki Válogatott Verseit. Ennek előkészületként jelenik meg a Pesti Naplóban korábbi kötetek néhány ekkor átdolgozott darabja is.

²⁰ Lewin meghatározása alapján lásd: BÖSZÖRMÉNYI—MOUSSONG—KOVÁCS: i. m. 84.

²¹ Lersch, ill. Rempoin megállapításai alapján lásd: BÖSZÖRMÉNYI—MOUSSONG—KOVÁCS: i. m. 86–88.

egyre kisebb a maradék...
Halál... Lesz-e hozzá erőm,
hogy kivárjam a magamét?!

Ugyanekkor a személyiség-megszűnés tüneteit kiegészítően az undor, a külvilág adataira való reagálása is e gondolat megfogalmazására ösztönzi (*Különbéke*):

Ha egyszerre tudok meg mindent,
hogy itt mi van,
egész biztosan felkötöttem
volna magam.

És ha a külvilág kiváltotta undor már inkább „füttyörésző” közönybe csomagolódik, az évek e külső „mocskok”-hoz hozzá is edzették, az önmagában is felmutatott, az *emberre* jellemző sátán műremekei mégis valódi kétségbeesésbe is taszítják. 1935-ben külön jelenetben néz szembe a külső és belső világ undorával. Eddig mindig, mint alternatívát emlegette az öngyilkosságot, esélyével fenyegette magát, a világot; a készülődés stádiumában volt. Ekkor, *A hegytetőn*, azután valóban szó szerint szembe is néz vele: (*Versek a Havasról, Válasz, 1935*):

s a rettenetes csöndben és magányban
agyamban újra megszólalt a hang:
— Ha itt most! — S egyszerre, most először,
megszólaltam, nyugodtan, szárazon:
— Bizony senki, mondtam, persze, hogy senki:
ha én itt most agyonlőném magam,
három évig meg nem találna senki...

És ezzel, hogy végre elszánta magát, meg is szüntette a kísértést, oldódik az „én-erővel össze-függő becsvágy”, bekövetkezik az „igénynívó csökkentése”, cselekvés helyett áttér a szemlélés-re: egy adott időpillanat adathalmazaként feldolgozásra adja át versalkotó önmagának:

— Persze, hogy senki... — mondtam újra és
az előbb még ijesztő gondolat
olyan egyszerű megállapítás lett,
hogy elmúlt rólam minden félelem.
Elővettem a fegyvert... csillogott...
örültem neki, mint egy jóbarátnak...
Egy darabig még csavarogtam, aztán
vágtam egy erős botot, megfaragtam,
még egyszer szétnéztem a tájon, és
füttyörészve indultam lefelé.

Ime ismét, — itt katartikus vershelyezetben — a füttyörészés, a *Különbéke*, és a *Nyitnikék*, és a *Vasárnap*, és a „gyönyör óráinak” motívuma, mely legyőzte az öngyilkosságot, mint alternatívát, visszazorítva olyan modellt, amely a Szabó Lőrinc-i sorsnak nem vált szükségzerű végpontjává. A komolyság, amellyel végiggondolta, legalább annyira megvolt e készülődésben, mintha más választása nem is lenne. Saját halálát is „egyszerű megállapítás”-ként közölte önmagával, és végre is hajtotta volna, ha más kiutat nem talál. Ahogy a korból kiérzett borzalmak, úgy a rájuk válaszul megidézett önkéntes halál is csak végiggondolt *kísérlet* maradt a Szabó Lőrinc-i költészetben: megoldásul a *töredék-sors tudatos vállalását* fogadta, a kötet címbe jelzői összetételként is beemelt *különbékét*.

A különbéke mint motívum, mint esély, beosztva a többi mellé, már a *Te meg a világ* idején is feltűnik, de párba állítva ellenpontjával a „vak változás hazard remény”-ével. Egy év múlva, 1933-ban ellenben már programmá fogalmazódik:

különbékét ezért²² kötöttem
a semmivel,
ezért van, hogy csinálom, amit
csinálni kell,

ezért becsülök úgy egy-egy jó
pillanatot,
ezért van, hogy a háborúban
verset írok

s a leprások közt füttyörések
és nevetek
s egyre jobban kezdem szeretni
a gyerekeket.

Sajátos kettősséget teremt ezzel: a rosszban a tömeggel együtt létező, és a jóban önmagában pillanatokot töltő ember megosztottságát. *Együtt és külön*²³ él e kötet hőse:

I. Az egyenruhás tömeg alkotott,
mindenkihez nagyon hasonlítok.

II. De bármennyire anyám a tömeg
magam örülök, magam szenvedek,

Ez a kiindulás azután a tömeggel együtt parancsra mozgó, akaratnélküli egyed képéhez vezet (*Sors és tömeg*)²⁴ mely az ember szuverenitását ért támadásra („gyilkosod a tömeg”) a behódolással válaszol („de rejtek”):

Gyilkosod a tömeg, de rejtek,
jó rejtek is, ha elfelejtéd,
hogyan szánod és hogy undorít,

És ezért a behódolásért cserébe rendezheti be a maga külön idilljét:

... S ahogy engem
véd magányom a rengetegben,
légy fa, mely magának virít.

De szándék és reális adottság még itt is különbözik. A költő ezt a különbékére önmagát felszólító programját sem tudja a szonett végére, menekvésként feltüntetni, a sorrend fordított: az első terzinában kimondott magány-óhaj bekerítetttségét, pillanatváltást a második terzinában ráfelelő „gyilkos tömeg”-ben való rejtekezés kényszere bizonyítja. Konkrétizálva pedig így ítélte meg ezt a tömeg-menedéket (*Itt vagy itthon!* 1932):

²² A Pesti Napló 1933. ápr. 16. számában és innen kivágva a nyomdai példányban is „azért” változat szerepel.

²³ Megjelent Ember címen a Pesti Napló 1935. márc. 10. számában.

²⁴ Megjelent A tömeg címen a Pesti Napló 1935. dec. 29. számában.

olcsó kéj, plakát, rajta démo
amint bugyira vetkezik . . .

— Tetszik, nem tetszik, itt vagy itthon,
próbáld meg és légy boldog itt!

Az „Élj, küszködj s ne törődj vele, hogy élsz” bölcsessége ez, mely az embert épp cselekvés — és változtatás — igénytelensége révén mint parancs-teljesítő, munkavégző, élést-folytató gépet tétélezi. Ennek a lefokozottságnak a mítoszát is megteremti (*Komédia*, Pesti Napló 1933. jún. 11.):

beállítottam a helyemre
kulinak az árnyékomat,

megbékültem a butasággal
és teszem, amit tenni kell,
nincs rá időm, hogy nyomorult kis
csetepatékban múljak el,

és íme bírom, egyre jobban
bírom ezt a komédiát,
s már egész jól megférünk, én és
árnyékom ura, a világ:

Bekövetkezett a *Te meg a világ* szintézisének teljes átrétegződése: ott egymást ellenpontoszó esélyek, külön, saját energiával szerepeltek. Itt a leírt árnyék már harmadik személyű, teljesen tárgyvá vált, a versbeli személyiségtől teljesen elidegenedett, esély nélküli robot. Ez viseliszvenvedi az életet a kiemelt időpillanatokat leszámítva. Ez az, aki egyenruhában hasonul a tömeghez, aki nem létezik a költői tudat számára: árnyék és működési terepe a *sivatag*, az *üres, adat nélküli tudatmező*. A sivatag, ahol *A föld álmában* végigvonszolja magát az emberformájú portömeg és a sivatag, ahonnan a Szfinksz kiemeli a kiválasztott időpillanatot:

„Egy perc örömöd többet ér
mint a Föld minden szenvedése.”

Sivatag ez is, ahova *Reménytelenül* ér az ember. Szinte egyidőben jutnak el ehhez a sivataghoz József Attilával (1933), jelezve a két ellentétes indítású költő a korban való kongenialitását:

Az ember végül homokos
szomorú, vizes síkra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.

De József Attila itt hangsúlyozottan „az ember” képpel indít, folytatja az „okos fej”-jel, és végül ezt a teljes reménytelenséget teljes valójával vállalja; személyes sorsnak, személyes magáátadással:

Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén.

A reménytelenségnek ez a teljesen magára vállalt átélése mégis katartikus érvényű, az emberi teljesség megtartása a legnehezebb, legkilátástalanabb helyzetekben is. Ez a „könnyedén” a küldetéses ember könnyedsége, a költészetben speciális feladatát, a teljes reménytelenség átélését végrehajtó ember könnyedsége. Nem egy-egy időpillanat fütyörésző önfeledtsége, de a világ minden szenvedését átélő ember „kötelességemet teljesítem” nyugodt derűje.

Mint ahogy a vers József Attila-i zárása, a vers funkciójáról vallott záradéka („Dehát kinek is szólnék —”) is lényegében különbözik a Szabó Lőrinc kötetnyitó költői pozíció-meghatározásától (*Nincs idő*, Pesti Napló 1933. júl. 30.):

Ez a szív megtanult beszélni

.
. .

mert csak ő ismer igazán, csak
ő tudja, mik a titkai
annak a vén birodalomnak,
mely a nevemet viseli.

Jó volna tudni, elbeszélni,
mit látott, mit mond és miért;²⁵
de nincs időm rá: a világ
nem tart el verseimért.

Milyen kár! mondom eltűnődve.
Kinek kár? kérdem. Csak nekem!

József Attila önmagában ekkor „*az ember*” magányát, kozmikus méretű egyedül-maradásának képletét találja meg. És ha „*az ember*” egyedül van, természetes, hogy nincs közönsége. Éppen ebben a visszhangtalanságban telítődik meg humanista tartalommal ez a vers, az ember (az összes, az emberiség) a figyelőn, tehát a versen belül van. Tehát nem elmondásra van szükség, a vers során minden elmondható átéltté vált, méghozzá „*az ember*” által. Így a vers legmagasabb funkcióját látja el: irodalom, híradás helyett életté vált. Ezzel humanizálja a költő kora legembertelenebb esélyét.

A Szabó Lőrinc-vers épp ettől az emberi egyetemességtől szakad el, a partikuláris személyiség időpillanatainak leírására, elbeszélésére korlátozódik. A vers is eszköz lesz — mint az ember —, áru, alku tárgya, kiszolgáltatva a piac törvényének. Ahogy az embert nem tartja el a világ csak önmagáért, éppúgy a költőt sem a versért önmagáért. Illetőleg, ahogy az embernek árnyékát a világ áldozatul kell dobnia, úgy a költőnek is mesterségét, a vers megcsinálását, mely már beváltható a napi élet piacán (*Vasárnap*):

kész a vers! és pénzt adnak érte!
Rendben van! És megyek tovább:

Szabó Lőrincnél, az emberhez hasonlóan a vers is kétarcú: egyrészt az árnyék, a robot terméke, ami áruvá válik a piacon, másrészt a kiemelt időpillanatok adathalmazainak gyűjteménye és feldolgozása, mely már senkinek sem érdeke, csak az öffenntartás kétségbeesett mozdulata (*Monológ a sötétben*, Pesti Napló 1933. dec. 31.):

²⁵ E sor eredetije így hangzik: „mit mond és mennyi minden ért”.

szeretném még megírni ezt-azt,
de senkinek sem érdeke,

csak érnekem, hogy megmaradjak . . .
Költészet, álmok . . . Szép szavak!

Íme a másik kései összefoglalást, *A huszonhatodik évet* inspiráló „aere perennius” elv, a partikuláris személyiség önfenntartási igénye, az „isteni fölösleg” felmutatása, ami „maradt . . . benned, mialatt tönkrementél” (*Célok és hasznok között*, 1931), amit kiemelhet „a futó percek élősdí hadá”-nak rabló rohanásából (*Tékozló fiú*, 1936) A „gonosz bölcsesség . . . de béke”, melyet 1931-ben felismert, mint ijesztő alternatívát, 1936-tal bezárólag egy korszakát jelző kötet szerzőjévé vált, amelyhez 1933-ban már megtalálta a címszót is: *Különbéke*.

Ez a megosztottság, töredékképválás egyszerre következmény és magyarázat is: a magára maradt ember szemlélete ez, aki világképében tényekkel dokumentálja és e dokumentumokhoz ragaszkodva abszolutizálja ezt a magáramaradást. Nem az ember magánya ez, de az egyes magánya, aki sem a természetben, sem a másik emberben nem találja meg saját létezése metaforáját. Végességét a beleérzés-képtelenségben fejezi ki.²⁶ A végeshez kötött ismeretelmélete a világgal való kapcsolat megszakadásának tünete. Mítoszai is ennek megfelelően *fordított mítoszok*. Ha a mítoszok alakításának egyik forrása a *dolgok magyarázatának igénye*, Szabó Lőrinc-i változatuk a *dolgok megmagyarázhatatlanságának példázatai*. Szun Vu Kung az űr határán tapasztalt vég-szemlélete tulajdonképpen a végességet tételező Szabó Lőrinc-versek tapasztalatainak összegezése, a versekben végrehajtott létszemléleti operációk jellege fejeződik ki benne (*Szun Vu Kung lázadása*, Pesti Napló 1935. ápr. 21.):

repült, repült, s a Végső Ūr határán
egyszerre csak öt roppant oszlopot
látott, amely minden világok végén
vörösen az ég felé lobogott.

Még egy bukfenc, s már ott volt, és leszállt, ott,
ahol még nem járt soha senki se,
és lehasalt s fürkészve és vidáman
nézett az érthetetlen semmibe,

A véges adatok alkotta lét-halmaz határán állunk, a szakaszosan megközelíthető végesség külső körénél. Szun Vu Kung adatokkal felmérhető útjának nyomkövetésével elérte a lét elképzelhető végső pontját, mely egyúttal a térben és időben való korlátozottság, a töredék-volt tételezése. Eszerint a világ szakaszokból tevődik össze, egymással össze nem kapcsolható, harmonikus kapcsolatba nem fogható töredékek halmazából áll.

Szemben a József Attila-i egység-szemlélettel, melyben az ember (létezésével együtt) az anyagi világ része a térben (*Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignotusnak*, 1934.):

S valami furcsa módon
nyitott szemmel érzem,
hogy testként folytatódok

²⁶ Lásd: TAMÁS Attila: A költői műalkotás fő sajátosságai (kéziratban).

a külső világban —
nem a fűben, a fáknban,
hanem az egészben.

és hasonlóképpen része az emberiség-egésznek az időben, mint azt *A Dunánál* (1936) című versében látomásba fogja. De József Attilánál mindkét esetben az egyesnek az „ismeretelméleti egészbe” való beleérzése éppúgy kapcsolódik etikájával, mint a Szabó Lőrinc-i töredékké válás a különbéke-etikával. Az egyes töredékként is egy összemunkáló folyamat része, és ebben a közös folyamatban kapja meg az „egész”-be kötő értelmét. József Attila is példabeszéddel válaszolja meg az ismeretelméleti kérdést (*Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignotusnak*):

Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák
őrzik és az lobog.
És mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog.

Szabó Lőrincnél a különbéke-etika az önmagában töredék létére döbbenő, de ebben be is rendezkedő ember képletét alakítja, így azután ezt a képletet beteljesítő ember számára mindenütt szakadékot konstataál, amely a társadalmi és természeti létezés egészétől elvágja. A részletlétek között azután sem oksági, sem metaforikus összefüggést nem talál, ha közöttük összefüggést keres, az legfeljebb a minőségekre való tekintet nélküli. Ha kapcsolatot talál, az nála csak mechanikus összeadás lehet, amely épp a szétválasztó szemlélete számára érthetetlené, csodássá válik. Így azután van ennek a különbékének még egy kulcsszava: a *csoda*. Első jelentkezése már a *Materializmus* című versben volt (1928) ahol az anyagról mondta hogy „jóságos csoda”. Ez a csoda kettős értelemben jelenik meg Szabó Lőrinc lírájában:

Az uccán néha megállok s riadtan
nézem, amit sohase láttam eddig:
mindenütt új istenek lelke vedlik
és kísértetek járnak az anyagban.
És az aszfalt már nem aszfalt alattam
és lépni már sehová sem merek,
hisz mindenütt rejtett életeket
roncsolok szét ok nélkül valahol
az anyagban, mely értem robotol.

Egyrészt van ennek egy ismeretelméleti aspektusa is, amely felismerést Russell plántálhatta belé, aki a „jelenség” láttán megannyi kérdést, izgató kételyt táplálva, így végzi gondolatmenetét: „A filozófiának, ha nem is tud *megfelelni* annyi kérdésre, mint óhajtanánk, legalább megvan a hatalma, hogy *kérdéseket* tegyen fel, amelyek növelik a világ érdekességét és megmutatják, hogy a mindennapi élet legközönségesebb dolgainak felülete alatt is csodálatos és különös dolgok rejlenek.”²⁷ Ugyanígy Szabó Lőrinc csoda-képében ezt ismétli: az élet-sivatagban, a mindennapok egyenruhás-természetes „jelenség”-sorában felmutatni a csodát, a kiemelt időpillanatokat.

²⁷ RUSSELL: i. m. 14.

Másrészt *A bolond igazságában* (Pesti Napló 1934. nov. 4.) azután a visszájára fordítja ezt a csodát: itt nem a dolgok áldozzák fel önként, jóságosan magukat az emberért, hanem az áldozattá válást siratják el, kiválóságuk áldozatának véelve magukat. „Földöntúli önfeláldozás” (*Materializmus*), ha az ember-célokú világban vizsgálódunk; „Hisz öngyilkos szegény!” ha az élők egyetemes világát tekintjük, mint Dsié Jü, a bolond.

A csoda tehát az ember kivételezettsége, kiemelése a világ harmonikus rendjéből: a *Különbéke díszharmóniája*.

Hasonló ahhoz az amerikai reklámszöveghez, melyet Leo Spitzer elemzett szellemesen és az általánosíthatóság szintjén („From the sunkist groves of California. Fresh for you”): „ez a mondat egy olyan világrendbe vetett deisztikus, optimista bizalmat rejt magában, melyben a természet az egyén javára munkálkodik, s melyben a segítőkész, szorgalmas emberiség a természettel szövetkezik, hogy az embertársak számára minden lehetséges könnyítést megteremtse — korlátozás nélkül és azzal a szerénységgel, mely a természet egyetemes törvényeivel való harmonikus együttműködésből fakad. S az embertársaknak nincs más feladatuk, mint az ész parancsaira hallgatni és elfogadni a természet adományait. Persze azt is megmutattuk, hogy azokat az emberiségért táplált utópisztikus reményeket, melyek itt felidéződnek, a *desengaño* érzése tompítja.” És itt szakítsuk meg az idézetet e kifejezés definiálására, mely szintén e csoda-kép jellemzője: kultúrtörténetileg mindig olyan poláris feszültségben jelentkezik „melynek egyik pólusán az élet helyezkedik el úgy, ahogy a valóságban van, a másikon pedig szintén az élet foglal helyet, de úgy, ahogyan lennie kellene: a valóság egyrészt a szép érzékletesség valamennyi bájjával jelenik meg, másrészt viszont úgy, hogy beárnyékolja az ilyen bájak semmisségéről való tudatunk, a *desengaño* érzése, —”. Azaz Szabó Lőrinc-re vonatkoztatva: a *Te meg a világ* ideji *Materializmus* optimizmusát korlátozza az 1934-es *A bolond igazságában* kifejezésre jutó *desengaño*. És most folytassuk Spitzer gondolatmenetét: „a paradicsomi álmok és a látható valóság között azonban itt-ott kisarjadnak a költészet bájos és könnyed virágai, néha, kis időre bepillanthatunk egy-egy oázisba a modern, mechanizált és pragmatikus világ pusztaságának kellős közepén. Így tehát reklámunk, melyet a narancsfogyasztás fokozására szántak, a békés természet színpompás képét idézi fel, hogy a nagyvárosok lakóit rohanó tempójú és szürke létük sivatagjában felüdítse.”²⁸

Igy fest költészet és az áruvédjegy közös vallomása, hasonló funkciója a piacon. De emellé a két véglet, a Szabó Lőrinc-i *Különbéke* csodája, és az amerikai áruvédjegy reklámpsichózisa mellé idézhetnénk például Antonioni modelljét, a *Vörös sivatag* záróképet, a napi elfoglaltság-zaj-vegetálás sivatagját ellenpontozó tengerszemet a benne önfeledten úszó, a napi életében a *semmitől* meggyötört asszonnyal.

És ebből a perspektívából a *Különbéke* megítélése is kétarcú lesz. Amennyire lehangoló a világképe a harmincas évek magatartásformáival való összevetésben, és amennyire társát az „áruvédjegy”-reklámban találjuk, annyira korszerű a polgári világ emberének töredékké válása bemutatásában. Ha nemcsak úgy tekintjük a kötetet, mint egy költő közvetlen válaszát az 1933–36-os évek feladta konkrét történelmi magatartás-kérdésekre, de úgy, mint egy költő felfedezését, amelyben a polgári világ tehetetlenségre kényszerített, önmagát csak a partikuláris élet tényeiben kiélhető emberét formázza meg, ennyiben egy tágabb történelmi korszak pontos megfigyelőjét, adatfeldolgozóját értékelhetjük benne. Ember és költő sokat vitatott kettősségét így költészetében tovább vezethetjük. Ha költészetét, mint konkrét választ vizsgáljuk, és benne keressük magát a költőt is e válaszokban, akkor e kötet koncepciója alatta marad a számára felvetett kérdéseknek, ha ellenben szétválasztjuk az alkotó személyiségét a műbe zárt világtól, a művet mint látéleletet, egy korszak zsácutcájának objektíválását vizsgáljuk, a költővel együtt tarthatunk ítéletet a bemutatott emberképlet felett.

²⁸ Leo SPITZER: Az amerikai reklám — népművészetként értelmezve. Helikon 1970. 331., II. 338.

A megítélésben azt kell mérlegelnünk, hogyan viszonylik a teljesítmény a csalódott válaszokat produkáló költői eredményhez: Sikerül-e kiiktatnia vagy szituációba helyezni az összképben a különbéke-koncepciót. A válasz: egyes versekben. A *Hangverseny után* típusú, az időpillanatokat megragadó leíró verseiben kiiktatja másutt, néhány versben sikerül szituációba helyezni, azaz a megítélő távolságot megtartania a különbéke-koncepcióját alkotó emberrel (pl: *Versek a Havasról* című polifon ciklusában). Azaz van ahol csak a partikuláris *Én* adatfeldolgozója, másutt pedig éreztetni tudja ennek az *Énnek* partikularitását, esendőségét, a kor alatt maradását. Nagy egészében a kötet azonban azonosul ezzel a partikularitásban maradó *Énnel*, a korban bizonytalanul vizsgázót tartja meg vizsgáztatónak is. Így a kötet egésze kétarcú: a *Te meg a világ* személyiséglátomásához képest mind ismeretelméleti, mind létszemléleti és etikai szempontjai bólkövetkezően torzónak bizonyult, inkább a *Tücsökzene* szintézise előtti módszertani alapozást jelentheti; a benne megalkotott és a homogén formában kifejezésre juttatott költői személyiség ugyanakkor a leginkább alkalmas arra, hogy a többi, bonyolultabb tematikájú és gazdagabb formavilágú kötettel szemben, ezt a kötetet emelje a Szabó Lőrinc-i költészet enciklopédiájává, e költészet ellentétes komponenseinek legarányosabb ötvözeteként.²⁹

Lóránt Kabdebó

L'ÉTABLISSEMENT DANS LA VIE RESTREINTE

La période de la poésie de Lőrinc Szabó, de 1933 à 1936, signifie l'établissement dans la vie restreinte. Il a recueilli les poésies de cette période dans le volume intitulé *Különbéke* (Paix séparée), paru en 1936. Le poète devait transformer la poésie dramatique antérieure — dans laquelle il cherchait en vain la force qui pourrait arranger les antithèses différentes, le „système des systèmes”. C'est ainsi qu'il naît chez Lőrinc Szabó, au commencement de 1933, le correspondant poétique de l'acquisition de connaissance empirico-inductive: la poésie épique. En suivant Russell dans son gnoseologie, il examine chaque partie des connaissances apparentes, d'après leur mérite, et il retient tout ce qui s'avèrera une connaissance, après l'achèvement de cet examen. Cette méthode d'acquérir des connaissances, est apte, chez Lőrinc Szabó, à recueillir des données sensorielles et à poursuivre, à l'aide d'une introspection, cet acte intérieur par lequel il prend acte du monde extérieur. La poésie épique de Lőrinc Szabó est apte à décrire les choses et à élaborer les données conquises, mais elle ne l'est pas à découvrir leur naturel. Le poète accepte cette restriction de soi-même, mais il ne peut pas dissimuler la douleur de cette abnégation. De là résulte la conception de l'existence de Lőrinc Szabó dans cette période, qui a deux traits caractéristiques fondamentaux: 1^o l'endurance de l'existence, 2^o cette vie se compose des minutes (des entassements de données). Et quant à sa formule d'attitude, à mesure que le mouvement objectif historico-social s'achemine vers la restriction de la personnalité, Lőrinc Szabó perd, dans la poésie aussi, l'exigence de la totalité et accepte la conception du fragment. Ainsi cette période du poète (et le volume intitulé *Paix séparée*, qui réunit les poésies de cette période) est à double face: à comparer avec la vision de la personnalité antérieure, elle s'est avérée un torse du point de vue de la gnoseologie aussi bien que de celui de la conception de l'existence et de l'éthique; en même temps, s'est la personnalité poétique qu'il y a créée et qu'il y a exprimée sous une forme homogène, qui est le plus apte à ériger ce volume en une sorte d'en cyclopédie de la poésie de Lőrinc Szabó, au détriment des autres volumes qui ont des thèmes plus compliqués et un monde de formes plus riche.

²⁹ Erre a kettősségre érzett rá néhány kortársa is. Pl. *Szántó* Rudolf a *Pesti Napló* 1936. máj. 17.: „fájó egész ennek az átkozott időnek csonkaságai között.” méginkább *Illyés* Gyula, aki későbbi kötetcímét írja verses üdvözléte fölé: *Rend a romokban*, *Pesti Napló*, 1936. máj. 21. Ő pontosan látja már az egyszerre jelen lévő korlátozottságot és költői önfelmutatást: egy ember csak egy a világból, egy rész csupán, —